

Дубитативът в съвременния български език в типологически аспект¹

Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Основната цел на статията е да се докаже, че дубитативът може да бъде отделна грамема в рамките на евиденциалната категория, а не само употреба на друг евиденциал, както се сочи в някои типологически изследвания. Постигането на тази цел коригира неточното представяне на типа, към който принадлежи българската евиденциална категория.

1. Въведение

Основната задача на настоящата работа е да представи семантиката и парадигмата на дубитатива като част от евиденциалната категория в българския език с цел да се ревизират някои виждания за мястото на българския език в типологическата класификация на езиците, притежаващи евиденциална категория. Граматикализираната евиденциалност е една от особеностите, които създават специфичния облик на българския език не само в славянската група, не само сред индоевропейските езици или в рамките на езиците от Балканския езиков съюз, но и в по-широк типологически план.

Поставената цел предполага да се потърсят типологически трудове, в които дубитативът се свързва с евиденциалността. В типологическото си изследване за евиденциалността Ал. Айхенвалд (Aikhenvald 2004) посочва, че в евиденциалните категории от типа A1 (Firsthand and Non-firsthand) няма епистемични разширения (Aikhenvald 2004: 187), а това означава и отсъствие на дубитативни употреби. В системи от типове A2 (Non-firsthand versus ‘everything else’) и A3 (Reported (or ‘hearsay’) versus ‘everything else’) могат да се открият епистемични обертонове, като авторката има предвид дубитативни употреби „such as dubitative in some Algonquian languages“ (Aikhenvald 2004: 187). За дубитативни форми се говори в три езика в Квебек (Cree, Montagnais, Naskapi), оформящи диалектен континуум (Aikhenvald 2004: 42, 278).

Към A2 системите според Айхенвалд принадлежат албанският и турският. Тук се акцентира върху тях, защото заедно с българския принадлежат към Балкано-

¹ Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен анализ и формални граматика“, договор N ДНТС/Русия 02/2, 14.06.2018 г., Фонд „Научни изследвания“, МОН, Р България. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

западноазиатския ареал на езиците с граматикализирана евиденциалност. В албанския език съществува евиденциална категория, наричана *адмиратив*, в която преобладават адмиративните употреби, макар че съществуват и ренаративни, и дубитативни употреби на единствения косвен евиденциал (вж. напр. Нинова 2015, Търпоманова 2015). В пример (1) е употребен индиректният евиденциал (наричан *адмиратив*) в перфект:

(1) Gazetari dhe redaksia provojnë ta bindin lexuesin se unë e **paskam kryer** këtë vepër, të marrjes së ryshfetit... (koha.net)

‘Журналистът и редакцията се опитват да убедят читателя, че аз съм бил извършил това деяние, взимането на подкуп.’ (Търпоманова 2015: 152)

Индиректният евиденциал в турския (при двучленна евиденциална категория) според някои учени има дубитативна контекстуална употреба освен ренаративната, конклузивната и адмиративната (вж. напр. Gül 2006). Това го доказват следните два примера – (2) и (3), които Гюл цитира:

(2) Zor sınav ver-ir-miş-im.

Difficult exam give-HAB-EVID-1SING

‘I am said to give difficult exams.’ (Gül 2009: 184)

‘**Бил съм давал** трудни изпити.’ (Преводът е мой – Кр. Ал.)

(3) Sözde inatçı-ymiş-im.

supposedly stubborn-EVID-1SING

‘*Nomatter what they say, I am not stubborn./ Lit. They say I am stubborn.*’ (Gül 2009: 184)

‘**Бил съм инат.**’ (Преводът е мой – Кр. Ал.)

Ал. Айхенвалд подчертава, че езиците с ренаратив могат да имат дубитативни епистемични разширения (т.е. употреби): ‘For instance, the core meaning of a reported evidential is always verbal report. Such an evidential may also acquire an overtone of ‘doubt’ (‘This is what I have been told, but I don’t vouch for it’)’ (Aikhenvald 2004: 20).

В таджикския обаче според Лазар съществува показател, различен от евиденциалния (медиативния в терминологията на Лазар), с който се изразява дубитатив – ‘karda-bosad «il ait/aurait fait», mekarda-bošad «il fit/aurait fait/ ferait»’ (Lazard 2000).

В евиденциални системи от типове B1 (Direct (or Visual), Inferred, Reported), B2 (Visual, Non-visual sensory, Inferred) и B4 (Visual, Non-visual sensory, Reported) според Айхенвалд рядко могат да се открият епистемични дубитативни нюанси, напр. ако се

изразява предположение или догадка, евиденциалът може да придобие значението съмнение, несъгласие, напр. в кечуа (Quechua) (Aikhenvald 2004: 187).

В тукано (Tucano), език с четиричленна евиденциална система, всички евиденциали могат да съществуват с дубитативна модалност (Aikhenvald 2004: 258–259). В тариана (Tariana) дубитативният маркер може да съществува заедно с всеки евиденциал без сегашно време за визуална информация (Айхенвалд 2004: 259). В езика пиапоко (Piarosó), близък до тариана, съществува маркер за съмнение (Aikhenvald 2004: 284–285).

Основният въпрос по отношение на граматическия статус на дубитатива, който повдига Александра Айхенвалд, е дали дубитативът има статуса на евиденциал, или това е само евиденциална стратегия – срв. „But are the dubitative markers evidentials, or do they express different degrees of doubt or certainty, and thus can only qualify as evidential strategies? At present, the available descriptions simply do not allow us to make a decision.“ (Aikhenvald 2004: 54).

Българският език е доказателство за това, че дубитативът може да бъде евиденциална субкатегория, а не само употреба на някой от косвените евиденциали. Дубитативът заедно с индикатива, конклузива (инференциала) и ренаратива изграждат четиричленната евиденциална глаголна категория в българския език. За съжаление, в типологическото изследване на А. Айхенвалд българската евиденциална система е представена неправилно като двучленна от типа A2 (Non-firsthand versus ‘everything else’).

2. Значението на дубитатива

За да се аргументира мястото на дубитатива в евиденциалната категория, е необходимо да се дефинира семантиката на дубитатива, а това предполага да се изясни значението, с което се употребява терминът *дубитатив*. Под *дубитатив* най-често се разбира изразяване на съмнение, недоверие. Интерес буди въпросът кой е обектът на съмнението и недоверието. Най-честият обект на съмнението на говорещия в достоверността на съобщаваното е препредавано чуждо изказване.

(4) *Партията на новия политик щяла била да замени СДС, привидя ѝ се на Весела Драганова.*
(<https://bg-bg.facebook.com/MediaClubZ/posts/566065933498212>)

В (4) се препредава чуждо изказване, чийто автор е Весела Драганова. Това препредаване на първичното чуждо изказване е съпроводено с несъгласие на актуалния

говорещ с изказаното от Весела Драганова. Затова е използван дубитатив на бъдеще време – *щяла била да замени*.

Като изразяващ съмнение се представя дубитативът и в примери, цитирани в типологическото изследване на Ал. Айхенвалд, напр. в езика тариана евиденциалът, изразяващ невизуална информация, получава дубитативен маркер *-da* (вж. (5):

(5) Manaka-taku di-a-thama-da
açaí.fruit-point 3sgnf-say-FR_PRES.NONVIS-DUB

‘He said “Manakataku” (lit. point of açai fruit) (I heard him say it but I am not sure whether it really was Manakataku)’ (Aikhenvald 2004: 259)

Както става ясно, в повечето случаи обект на недоверието, съмнението на говорещия е препредаваното изказване на друго лице. В българския език обаче резервираността, съмнението може да има за обект не чуждо, а собствено препредавано изказване. Това е рядък случай, който обаче не бива да се пренебрегва. Ако говорещият препредава с дубитатив собствено първично изказване, то той подчертава, че това негово първично изказване не отговаря на действителността, т.е. че е лъжа. Г. Герджиков, подчертава, че при възпроизвеждането на собствено изказване с ренаратив или с дубитатив говорещият се дистанцира и „отчуждава от своето собствено изказване, дезангажира се от него, показва своята резервираност спрямо изказването, което сам е направил“ (Герджиков 1984: 17). Ефектът на дистанциране, отчуждаване от това изказване, дезангажиране с него личи в пример (6). Разликата между (6) и (7) е в лицето, което е вършител на действието в препредаваната ситуация – в (6) то не съвпада с актуалния говорещ за разлика от (7).

(6) *Казах му, че Иван бил взел книгата, и не му я дадох.* (Герджиков 1984: 17)

(7) *И му разправям, че уж съм щял бил да ходя с наште, та затова **нямало било да отида** с него.* (собствен архив)

По-различен семантичен нюанс има дубитатива в един пример от езика тариана – вж. (8), цитиран от Ал. Айхенвалд, в който маркерът за дубитатив *-da* се използва, когато говорещият (в (8) това е Оливия) не е сигурен, че е извършил действието (срв. „Olivia says that she had already told me a story (using visual evidential). But she is not quite sure she did, and she adds the dubitative *-da*.“ (Aikhenvald 2004: 259):

(8) nu-kalite-tha-**ka**-sita-da diha-misini
sg-tell-FR-REC.P.VIS-ALREADY-DUB he-TOO

‘I probably did tell this already (VISUAL, but I am not quite sure) (Aikhenvald 2004: 259)

Употреби на дубитатива като в (6) и (7) поставят въпроса дали препредаването на собствено изказване представлява транспозиция на дубитативните форми в полето на непреизказните. Положителен би бил отговорът, ако се приеме, че значението на ренаратива и дубитатива е преизказване и съответно дубитативно преизказване на *чужда реч*, т.е. когато се приеме, че общото основание за сравнение на ренаратива и дубитатива е чужда информация, с което те се противопоставят на евиденциалите, изразяващи собствена информация. Ако се предпочете обратното виждане – че не става въпрос за транспозиция на дубитатива, то тогава общият признак на двата евиденциала би трябвало да бъде *препредаване на направено изказване*. А това означава да се приеме наличието на по-широк по тип семантичен признак. Противопоставянията *непреизказна информация : преизказна информация* и *собствена информация : чужда информация* не се припокриват, напр. преизказната информация може да е чужда, но и собствена, макар и рядко (вж. и Герджиков 1984). Ако се предпочете по-широкият признак *непреизказна : преизказна информация*, то преизказването на собствена реч се оказва част от системното значение на двете евиденциални субкатегории в българския език, т.е. част от общото им основание за сравнение. Преобладават вижданията, че дубитативът в рамките на евиденциалната категория изразява предимно съмнение в достоверността на препредавано чуждо изказване, като не се изключва възможността да означава и недостоверност на първично собствено изказване при транспонирани употреби.

Семантиката на дубитатива се представя от Г. Герджиков чрез признаците ‘преизказност’ и ‘субективност’, изграждащи значенията на евиденциалите (наричани от Г. Герджиков *модуси на изказване* – Герджиков 1984). Руселина Ницолова формулира семантичната структура на изречението с дубитатив по следния начин: „Пресупозиция: *Аз зная, че Х твърди, че p, но се съмнявам, че p е вярно, т.е. смятам, че е по-възможно ¬p*“ (Ницолова 2008: 371).

Анализите и на системните отношения между евиденциалите в българския език, и на употребите отвеждат към виждането, че значението на дубитатива е изразяване на резервираност към достоверността на препредаваната информация, като в различни контексти тази резервираност се реализира в широк диапазон: колебание, съмнение, недоверие в достоверността на чуждо изказване или пък неодобрение на автора на първичното изказване, а от там в цялост към негово изказване, до абсолютно отхвърляне, вкл. иронично и саркастично, на правдоподобността на информацията, придобита от друг източник (вж. Алексова 2015а). Общото във всички тези случаи е

видът негативна епистемична оценка на актуалния говорещ за верността на опосредстваната информация.

3. Мястото на дубитатива в българската евиденциална категория

Мотивирането на твърдението, че дубитативът може да съществува като грамема в рамките на евиденциалната категория, а не да бъде употреба на някой от косвените евиденциали, както и на виждането, че българската евиденциална категория не може да бъде присъединена към евиденциалните системи тип А2 по класификацията на Ал. Айхенвалд (Aikhenvald 2004), нито към евиденциалните категории, изградени върху противопоставянето *direct : indirect evidential*, както е отразен нашият език в електронната версия на *World Atlas of Language Structures* (<https://wals.info/feature/77A#5/42.908/37.947>), е необходимо да се представи накратко мястото на дубитатива в българската евиденциална категория.

Дубитативът в българския език е максимално семантично натовареният член на глаголната категория ‘евиденциалност’. Независимо дали признават (напр. Герджиков 1987), или не модалния характер на ренаратива (напр. Ницолова 2007, 2008), учените единодушно подчертават модалния статус на дубитатива, напр. Р. Ницолова го приема за пресечна точка на евиденциалността и модалността (Ницолова 2008). Конклузивът и дубитативът са основание да се говори и за модализирани евиденциални системи (Ницолова 2007, 2008, за модализирани евиденциални категории вж. и Плулунгян 2011).

За да се очертае мястото на дубитатива в българската евиденциална категория, тук е даден пример за евиденциалните форми на *пиша* в 3 л. ед. ч. Парадигмата не е представена разгърнато, защото това може да се види в работите на редица изследователи (вж. напр. Герджиков 1984, Ницолова 2007, 2008, Guenchéva 1996).

Таблица 1: Евиденциални форми на *пиша* в 3 л. ед. ч. (положителни форми в актив)

Индикатив	Конклузив	Ренаратив	Дубитатив
Сег вр. – пише Имперфект – четеше	пишел е	пишел	бил пишел
Аорист – писа	писал е	писал	бил писал
Перфект – писал е Плусквамперфект – беше писал	бил е писал	бил писал	-----
Бъдеще време – ще пише	щял е да пише	щял да пише	щял бил да

Бъдеще в миналото – щеше да пише			пише
Бъдеще предварително време – ще е/бъде писал Бъдеще предварително време в миналото – щеше да е/бъде писал	щял е да е/бъде писал	щял да е/бъде писал	щял бил да е/бъде писал

Не всички автори приемат дубитатива за част от евиденциалната категория. Иван Куцаров смята дубитативните форми за преизказване на умозаключителното наклонение (Куцаров 2007). С. Конедарева представя дубитативните форми като конструкции от периферията на функционално-семантичната категория евиденциалност, чието ядро е морфологичната категория, включваща индикатив, конклузив и ренаратив (Конедарева 2015).

4. Парадигмата на дубитатива в българския език

Таблица 2 онагледява дубитативните положителни и отрицателни форми на глагола *чета* в 1, 2 и 3 л., ед.ч., м.р., деятелен и страдателен залог, с включени варианти според мнението на някои учени. Таблицата служи за основа на по-нататъшните разсъждения. В тази работа няма да бъде коментирана вариантноста на формите, отразена в Табл. 2, тъй като това е било обект на друго изследване (Алексова 2015б).

Таблица 2: Дубитативни положителни и отрицателни форми на *чета* в актив и пасив, 1, 2 и 3 л., ед. ч., м.р.

Времена	Дубитативни форми в актив	Дубитативни форми в пасив
Сегашно време	1 л. бил съм четял, не съм бил четял	Няма
Имперфект	2 л. бил си четял, не си бил четял 3 л. бил четял, не бил четял	
Аорист	1 л. бил съм чел, не съм бил чел 2 л. бил си чел, не си бил чел 3 л. бил чел, не бил чел <i>Съвпадат с преизказните форми за перфект и плусquamперфект.</i>	
Перфект	Няма	

Плусквамперфект		
Бъдеще време	1 л. щял съм бил да чета	Положителни форми 1 л. щял съм бил да съм/бъда мит 2 л. щял си бил да си/бъдеш мит 3 л. щял бил да е/бъде мит Отрицателни форми 1 л. нямало съм бил(о) да съм/бъда мит нямало (съм) било да съм/бъда мит 2 л. нямало си бил(о) да си/бъдеш мит нямало (си) било да си/бъдеш мит 3 л. нямало било да е/бъде мит
Бъдеще време в миналото	нямало съм бил(о) да чета нямало (съм) било да чета 2 л. щял си бил да четеш нямало си бил(о) да четеш нямало (си) било да четеш 3 л. щял бил да чете нямало било да чете Според Куцаров (2007: 396) и: 1 л. не съм бил щял да пиша 2 л. не си бил щял да пишеш 3 л. не бил щял да пише ??? щял съм бил да не чета	
Бъдеще предварително време	1 л. щял съм бил да съм чел нямало съм бил(о) да съм/бъда чел нямало (съм) било да съм/бъда чел	
Бъдеще предварително време в миналото	2 л. щял си бил да си/бъдеш чел нямало си бил(о) да си/бъдеш чел нямало (си) било да си/бъдеш чел 3 л. щял бил да е/бъде чел нямало било да е/бъде чел Според Куцаров (2007: 397) и: 1 л. не съм бил щял да съм /бъда писал 2 л. не си бил щял да си /бъдеш писал 3 л. не бил щял да е /бъде писал	

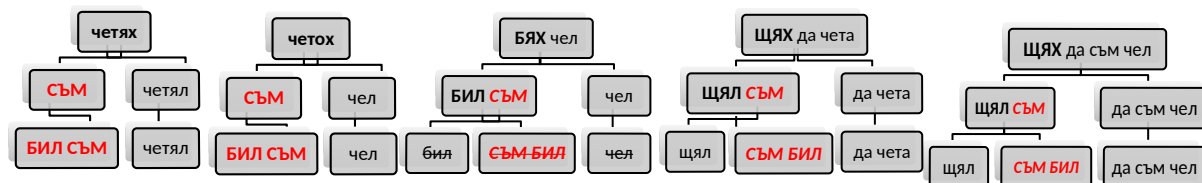
4.1. Процесите на формообразуване

Съществуват две мнения за образуването на дубитативните форми за различните времена:

А) Дубитативните форми се образуват от конклузивните чрез преизказване на спомагателния глагол *съм* и изпускане на *е* и *са* в 3 л. ед.ч. и мн.ч. (*четял съм* : *четял съм бил*, *четял си* : *четял си бил*, *четял е* : *четял Е бил*) (срв. Герджиков 1984: 40–42),

Да вземем един пример – чрез преизказване на спомагателния *щях* в *щях да чета* се създава формата *щял съм да чета*, а спомагателният *съм* в нея бива преизказан (*бил съм*), за да се получи дубитативната форма *щял съм бил да чета*. В описания процес на образуване на косвените евиденциали се реализира на два пъти преизказване на спомагателен глагол – първо на *ща* (*щях*), а след това на *съм*.

Схема 1. Процеси на формообразуване на дубитатива в българския език

Б) Дубитативните форми се образуват чрез прибавяне към преизказните форми на още едно минало свършено деятелно причастие на спомагателния глагол *съм* (*бил*, *-а*, *-о*, *-и*) с изключение на случаите, в които то е налично – при преизказния перфект и плусквамперфект (срв. Ницолова 2008: 370).

Тук се приема първото виждане, защото насочва към системните отношения в евиденциалната категория и на семантично, и на формално равнище – двата субективни евиденциала (конклузивът и дубитативът) се противопоставят по признака ‘преизказност’, носен от преизказната форма на *съм*, също както това е налице при индикатива и ренаратива. Двата субективно маркирани евиденциала обаче реализират различен вид субективна оценка на опосредстваната информация.

4.2. Съвпадение на форми

Една от особеностите в парадигмата на дубитатива в българския език е съвпадението на форми. Дубитативната форма за аорист (*бил чел*) съвпада със съвпадащи от своя страна ренаративен перфект (*бил чел*) и ренаративен плусквамперфект (*бил чел*). В пример (9) е употребен ренаративен перфект, в пример (10) ренаративен плусквамперфект, а в пример (11) дубитативен аорист. Разграничаването на формите става благодарение на контекста.

(9) *В момента Иван четял* (ренаративно сегашно). *Преди това бил написал* (преизказен перфект) *едно писмо.*

(10) *Вчера в 17 часа Иван четял* (ренаративен имперфект). *Преди това бил написал* (ренаративен плусквамперфект) *едно писмо.*

(11) *Уж бил написал* (дубитативен аорист) *писмо до мен. Не е вярно!*

Преизказният перфект и плусквамперфектът съвпадат, защото в индиректните евиденциали признакът *индиректност* (ориентация на действието към минал момент) от категорията време престава да е релевантен. Дубитативната форма за аорист има различна деривационна история от съвпадащите преизказен перфект и плусквамперфект.

Съвпаденията на формални парадигми в евиденциалите се описват от Р. Ницолова като синкретизъм (Ницолова 2008: 346). В тази работа се застъпва виждането, че в конкретния случай се наблюдават два различни типа прояви на синкретизма, които поради своята значимост могат да бъдат терминологично открити като бидетерминативност (съвпадението на преизказния перфект и преизказния плусквамперфект) и бипартиципалност (съвпадението на дубитативния аорист със

съвпадащите преизказни перфект и плусквамперфект) (вж. у Алексова 2005 и Герджиков 1984).

4.3. Липса на форми – т.нар. празни клетки

Следващият проблем, който заслужава внимание, е наличието на празни клетки в парадигмата на българския дубитатив. Липсата на дубитативни форми се дефинира от Р. Ницолова като дефективност на парадигмите (Ницолова 2008: 346).

Не съществуват дубитативни форми за перфекта и плусквамперфекта в деятелен залог поради формални причини – конклузивните и преизказните форми съдържат *бил*, *-а*, *-о*, което блокира образуването на дубитативна форма с *бил*. Невъзможно е да съществува форма от типа *бил бил чел*. Причината е невъзможността в процеса на формообразуване на косвените евиденциали да се реализира два пъти преизказване на един и същи спомагателен глагол (*съм*), въпреки че той попада в нова синтагматична позиция в рамките на композираната глаголна словоформа.

Друга празна клетка се оформя поради липсата на дубитативни пасивни форми за всички небъдещи времена, а това е мотивирано от наличието на преизказна форма на *съм (бил)* в изходната дубитативна форма в актив. В пасив на дубитатива се разграничат два типа форми: за всички небъдещи и за всички бъдещи времена. Причината за тези съвпадения (всички небъдещи, какво и всички бъдещи, времена да имат една и съща евиденциална форма в пасив) е фактът, че в пасива не е релевантен признакът *резултативност* на категорията време, като към това при индиректните евиденциали се добавя и нерелевантността на признака *индиректност* от категорията време.

За изразяване на дубитативност в пасив на всички небъдещи времена се използват ренаративните форми с дубитативна интонация и/или дубитативни лексикални показатели. В (12) е употребена пасивна форма на аорист – *бил четен*, която в контекста с частицата *уж* и *няма такова нещо* има дубитативна употреба.

(12) Уж докладът бил четен на една конференция. Няма такова нещо!

5. Степен на композираност на формите

Както се вижда от таблицата с формите на дубитатива за всички времена в актив и пасив (Табл. 2), дубитативните форми притежават висока степен на композираност. Броят на микроелементите в състава на дубитативните форми се движат между минимално две (напр. *бил четял, бил чел*) и максимално шест (напр. *щял съм бил да съм*

заминал, нямало било да съм заминал). Дори и формите с най-висока степен на композираност за бъдеще предварително в миналото могат да бъдат открити в интернет комуникацията – вж. (13).

(13) *Севто прави може би най-добре продавания му (му = на Донеv – бел. моя К.А.) продукт за износ, показва завидни резултати ама ще кажем че струва наполовина щото ако не бил Донеv, щял бил да е фалирал (= Севто – бел. моя К.А.). Ако не беше Донеv 90% от купилите акции изобщо не биха купили акции на Севто.* (<http://www.investor.bg/forum/showthread.php?t=3891&page=109>)

Дали дубитативните форми биха могли да бъдат наречени свръхкомпозирани? Приемането на положителния или на отрицателния отговор зависи от това спрямо какво се отчита свръхкомпозираността, напр. членовете на парадигмата да имат повече от 3, 4 или повече микрословоформи. В парадигма на българския глагол се наблюдават множество композирани форми – синтетични са само индикативното сегашно, индикативният аорист и имперфект в актив, както и положителните императивни форми. Освен това някои дубитативни форми съдържат два микроелемента, както някои индикативни, напр. бъдеще, перфект, плусквамперфект. Затова отговорът на този въпрос трябва да се търси чрез прилагането на точни критерии, които според застъпването тук виждане могат да се открият в работите на Г. Герджиков, посветени на типологическите индекси (напр. Герджиков 1990).

Според Г. Герджиков може да бъде въведен типологически индекс за степен на композираност (c), който представлява отношение между броя на микрословоформите (μ) в една парадигма и броя на членовете в тази парадигма (U). Формулата $c = \mu : U$ дава представа за средния брой микрословоформи на член на парадигмата (Герджиков 1990). Ако се отчетат родовите форми в ед. ч., членовете на парадигмата на положителните форми на дубитатива са 60 за всички времена, т.е. $U = 60$. Броят на микрословоформите, от които са изградени тези членове, възлиза на 188, т.е. $\mu = 188$. Следователно степента на композираност е $c = 188 : 60$, а това прави 3.13. Тази стойност означава, че средно на член на положителната дубитативна парадигма в актив се падат по 3.13 микроелемента.

Не би могло да се отговори дали това е висока, или ниска степен на композираност, ако не се направи сравнение със степента на композираност на другите евиденциали. Например преизказната парадигма се състои от 75 члена ($U = 75$), като броят им е по-голям от този на дубитатива, тъй като при дубитатива липсват форми за

перфект и плюсквамперфект. Броят на микрословоформите на положителните преизказни форми е общо 178, а следователно степента на композираност е $178 : 75 = 2.37$. А това означава, че средният брой микрословоформи, които се падат на член на преизказната парадигма, е 2.37. Конклузивната парадигма (само положителни форми в актив) се състои от 75 члена при отчитането на родовите различия в ед. ч. Броят на микрословоформите е 192, а степента на композираност е 2.56 ($192 : 75 = 2.56$). Става ясно, че сред косвените евиденциали в актив най-висока степен на композираност имат положителните дубитативни форми ($c = 3.13$), следвани от конклузивните положителни форми ($c = 2.56$), а преизказните се отличават с най-ниска степен на композираност ($c = 2.37$).

Индикативните положителни членове са 60, а микрословоформите в тях са 150. Съотношението $\mu : U$ е $150 : 60$, т.е. степента на композираност на индикатива е 2.5, т.е. средно на член на индикативната парадигма се падат по 2.5 микрословоформи. Това е не е най-ниската степен на композираност в рамките на евиденциалната категория. Ренаративът има $c = 2.37$, което се обяснява с по-малкия брой микрословоформи (изпускането на спомагателния глагол *съм* в третите лица), както и от по-малкия брой членове (поради съвпадението на формите на индиректните и директните времена).

Данните за степента на композираност на четирите евиденциала в актив, положителни форми доказва, че действително дубитативът се отличава с най-висока степен на композираност – 3.13. Тъй като в неговата парадигма съществуват форми с най-много микрословоформи – 6, то може фигуративно да се каже, че формите на дубитатива са свърхкомпозирани, макар че липсва критерий, който да определя кои форми са композирани, а кои са свърхкомпозирани.

6. Употребите на времената в дубитатива

От събраната за целите на това и на други изследвания база данни с употреби на дубитатива става ясно, че дубитативни употреби имат почти всички глаголни времена, дори и най-композираните, напр. бъдеще предварително в миналото – вж. (13).

Най-многобройна е групата на дубитативните употреби на **бъдеще** време. Ако се изходи от значението на бъдеще време – действия, следходни спрямо акта на комуникация, ще стане ясно защо нефактичността на действията, проспективността се оказват подходяща семантична основа за съчетаване с недоверчивото отношение на говорещия към чужда информация за предвиждани бъдещи факти. Примери (14) и (15) показват, че дубитативът се оказва икономична, но ефективна стратегия за внушаване

на негативно отношение към чужди намерения в заглавията на (онлайн) статии или коментарни рубрики.

(14) *Петролна фирма щяла била да съди "Сега"*

(<http://www.ndt1.com/article.php/20040628221552340>)

(15) *ДЪРЖАВАТА ЩЯЛА БИЛА ДА ПЛАЩА ЗА ДЕТСКИТЕ ГРАДИНИ*

(<http://www.ndt1.com/article.php/20040628221552340>)

Употребите на **сегашно време** в дубитатив конкурират по честота дубитативното бъдеще. В пример (16) сегашно дубитативно време е използвано в контекст на пряко възпроизвеждане на чужда реч.

(16) *Не съм бил мислел аз! Сякаш не знам кой съм!? Хайде де..*

(http://gfstoilov.blogspot.com/2011/08/blog-post_16.html)

Не са рядкост заглавията на статии, теми на дискусии и постове в интернет с дубитативно сегашно, което още в началото задава полемичността на дискурса – това се доказва от (17):

(17) *Тема: Нямащо било пари, в криза сме били.* (<http://forum.clubpolitika.com/index.php?showtopic=15778>)

Дубитативните форми за **бъдеще в миналото** се употребяват по-рядко от бъдеще и сегашно време в дубитатив. Не трябва да се забравя, че те съвпадат с дубитативното бъдеще време, а различаването на времевата принадлежност става чрез контекста. Дубитативна употреба на бъдеще в миналото има в (18):

(18) *Бях един от първите, които се свързаха с чужди консултантски организации. Но това тогава прозвуча като национално предателство.*

Щял съм бил да продам завода на американците!?!

(http://www.infotech.bg/homepages/mayor_kalchev/portret.htm)

Употребите на **имперфект** в дубитатив са доста по-редки от тези на дубитативно бъдеще и на дубитативно сегашно време. Освен това трябва да се отчита съвпадението на имперфект и на сегашно време в дубитатив. Дубитативен имперфект се съдържа в (19):

(19) *Атанас Буров, политик и министър, твърди, че Иван Вазов е умрял от преяждане – бил ходел да обядва в „Юнион клуб”...*

(<http://www.bgnow.eu/news.php?cat=2&cp=10&newsid=22639>)

Откриването на **аористни** дубитативни форми в текстовете е проблематично поради съвпадането им с преизказния перфект и преизказния плюсквамперфект. Дубитативен аорист има в (20):

(20) А: *Вишната цъфна.*

Б: *Ти пък, била цъфнала! Май нещо недвиждаш.*

Тъй като няма дубитативни форми за перфект и за плусквамперфект, тогава се използват преизказните форми на двете времена плюс лексикални, интонационни и паралингвистични маркери за дубитативност. В (21) е употребена преизказна перфектна форма в дубитативна употреба.

(21) *Но в никакъв случай не може да се каже и да се твърди, а това се прави и се внушава, че видите ли България, която единствена **не била заявила "да"** или "не" на НАТО била на опашката, изпадала в изолация. Нищо подобно!*

(<http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/5/ID/2306>)

В базата си данни не открих дубитативно бъдеще предварително време, но за разлика от това съществуват употреби на бъдеще предварително в миналото в дубитатив – това е (13).

Необходимо е да се подчертае един факт, който намалява честотата на употреба на дубитативните форми за всички времена. Това е възможността вместо дубитативна форма да се употреби ренаративна, придружена с дубитативна интонация, подходящи лексикални показатели или паралингвистични средства за недоверие или съмнение.

Тук ще бъде само посочено, че в базата данни съществуват и страдателни дубитативни форми – доказателство за това е (22).

(22) *... А те като дошли му изсекли ябълковите градини – неговата гордост, защото "МАГИСТРАЛАТА" **щяла била да бъде прокарана оттам...***

(<http://www.forumbulgare.ca/pages/april2006/society01.shtml>)

7. Взаимодействието на дубитатива и категориите лице и число на глагола

Следващият интересен въпрос е по какъв начин взаимодействат дубитативът и категориите лице и число на глагола. Тук акцентът се поставя не върху най-честотните употреби на трите косвени евиденциала в 3 л. ед.ч. и мн.ч., а върху комбинацията между семантиката на дубитатива и 1 л. ед.ч. От гледна точка на теорията на маркираността значението на 1 л. в ед.ч. може да се опише чрез признаците *комуникатор* и *говорещ*. Комбинирането, от една страна, на признаците *субективност* и *преизказност*, върху които се изграждат значенията на четирите евиденциала според Г. Герджиков (Герджиков 1984), и от друга – на признаците *неплуралност* (израждащ значението на ед.ч.) и *комуникатор, говорещ* (формиращи значението на 1 л.), води до възникването на отношение между трите грамеми от типа *взаимовръзка* – вид

взаимозависимост, при която комбинирането на признаците на трите категории не води до промяна на формалната парадигма, а до поява на специфични употреби. Спецификата в конкретния случай се изразява в интензифицирането на употребите на 1 л., ед.ч., тъй като актуалният отправител на съобщението отхвърля достоверността на чуждо изказване за самия себе си. Този тип употреби се характеризират с повишена експресивност и емоционалност.

Спецификата на взаимовръзката между дубитатива и грамемите 1 л. и ед.ч. проличава в съпоставка с отношенията между другите два косвени евиденциала – конклузива и ренаратива, с грамемите 1 л. и ед.ч. При тях взаимовръзката се състои в пораждането на употреби, при които говорещият не е осъзнавал случващото, не си спомня за действията и ги преоткрива (или преоценява) в акта на комуникация чрез умозаклучение, извод, обобщение (вкл. и адмиративни), т.е. употребяват се конклузивни форми, вж. (23) и (24), или пък е налице случай, при който говорещият препредава думите на друго лице за самия себе си, т.е. употребяват се преизказни форми – (25).

(23) *Ако съм бил разбрал, най-вероятно съм щял да те предупредя.*

(24) *Я, гледай, аз съм бил направил много вкусно ядене!*

(25) *Поста завършваше с това как трябва да ми се съберяла благотворителна сума за да си купя дрехи, **ходела съм** като циганка, облечена от битака, последва описание на облеклото ми, а аз работя в сферата на финансите и ходя с бизнес облекло, никога не съм си позволявала лукса да изляза зле облечена . (<http://www.bg-mamma.com/?topic=971606.690>)*

Взаимовръзката между ренаратива и 1 л. ед.ч. се състои в наличието на ренаративни употреби с дубитативен нюанс – актуалният говорещ в (25) предава чуждо изказване за себе си, което се различава съществено от собственото му виждане.

Употребите на конклузива и ренаратива в 1 л., ед. ч. са по-редки, отколкото употребите на дубитатива в 1 л., ед. ч, тъй като говорещият изразява чрез дубитатива своето несъгласие с чуждо изказване за себе си. Пример (26) онагледява дубитативна употреба в 1 л. ед.ч.

(26) *„А тия, които казват, че аз съм бил **разсипал** КТМ - да пообиколят света и да видят за какво става въпрос.”- не проумява евтиния популизъм на опонентите си Калчев.*

(http://www.infotech.bg/homepages/mayor_kalchev/portret.htm)

8. Несъществуващи форми – т.нар. девиации

Емоционалната натовареност на множество дубитативни изказвания води до появата на форми, които лингвистиката не включва в парадигмите (вж. повече у Алексова 2016). Тези случаи могат да бъдат наречени девиации. Например не се образуват дубитативни форми за перфект и плусквамперфект, но пък в речта се срещат форми, които дори се включват в анекдотични изрази, както е в (27).

(27) *Бил съм се бил напил и съм се бил бил.*

Силната емоционалност на несъгласието поражда и други несъществуващи форми, които съдържат имперфектно вместо аористно причастие, както е в (28).

(28) *При мен един служител ми заяви че **щял бил да ходел** на по-добра работа за повече пари ...* (http://www.bgrabotodatel.com/company.php?id_firm=445&start=100)

Открити бяха и форми с добавена към дубитатива допълнителна индикативна форма на *съм* – вж. (29). От една страна, тези образувания приличат на нормативните дубитативни форми, от друга страна, на конклузивните, задържащи в третите лица *е* или *са*.

(29) *Няма да го спаси нито колко е онеправдан, нито колко е набожен, нито кой какво е **щял бил да кажел** за мен след това.* (http://atillamustafa.blogspot.com/2012/05/blog-post_8637.html)

Експресивността на несъгласието с чуждо изказване за актуалния говорещ може да доведе и до вариации от „хипердубитативен“ тип:

(30) *Няои политически лидери се били надявали, че **съм бил щял да съм си бил подал** оставката, евентуално...* (http://dnes.dir.bg/news_comments.php?id=17084955&tag_id=122244)

Съществуват и девиации, съдържащи частицата *ще* + дубитативна форма за бъдеще/бъдеще в миналото, като в (31) това е целенасочена езикова игра.

(31) *Щяло е било голям бой да падне и голяма беля да стане, ама сме били отишли да си допием преди да почнем да се бием и сме били били забравили, че **ще сме щели били да се бием**.* (Тема: Искам да се пише грамотно !!! – Фейсбук)

От гледна точка на виждането за девиантността като търсена оригиналност на изказа и собствен експресивен стил могат да се отделят девиации без игрови елемент, резултат от висока степен на несъгласие, отхвърляне на достоверността на

препредаването, девиации в художествени текстове и девиации в текстове от типа вторична устност, представляващи езикова игра (вж. повече у Алексова 2016).

9. Кратко заключение

В заключение може да се каже, че дубитативът в българския език е самостоятелен член на евиденциалната категория, той е един от трите косвени евиденциала (заедно с конклузива и ренаратива). От семантична гледна точка дубитативът е най-натовареният член на категорията, който според теорията на граматическите опозиции носи два положителни семантични диференциатора (*субективност* и *преизказност*). Семантиката на дубитатива може да бъде дефинирана като изразяване от актуалния говорещ на резервираност към препредаването от него чужда информация, като резервираността има широк кръг от контекстуални реализации: от леко съмнение, през недоверие, отричане на достоверността на предаваната чужда информация, категоричното ѝ отхвърляне, вкл. с негодувание, ирония или сарказъм. В българския език съществуват, макар и редки, случаи на дубитативно препредаване на собствено първично изказване, които най-често се определят като транспозитивни.

Дубитативът несъмнено принадлежи към граматикализираните средства за изразяване на епистемична модалност.

Парадигмата на дубитатива се отличава с няколко особености: съвпадение на формите на директните и индиректните времена, което е резултат от парадигматична неутрализация на признака *индиректност* (което бе дефинирано като случат на бидетерминативност); наличие на празни клетки (липсват дубитативни форми за перфекта и плусквамперфекта); съвпадение на дубитативния аорист с преизказния перфект и преизказния плусквамперфект (случай на бипартиципантност), обусловено от начина на формообразуване.

Парадигмата на дубитатива в деятелен залог, положителни форми се отличава с най-висока степен на композираност ($c = 3.13$) в съпоставка с конклузива ($c = 2.56$), индикатива ($c = 2.5$) и ренаратива ($c = 2.37$). В интернет комуникацията се откриват различни вариации на дубитативните форми, които бяха описани като девиации.

В писмената комуникация бяха открити дубитативни употреби на всички времена с изключение на бъдеще предварително време. Взаимодействието между дубитатива и категориите число и лице показва, че най-честотни са третоличните дубитативни употреби. Дубитативните употреби на 1 л., ед. ч. (несъгласие, отричане,

отхвърляне на достоверността на чуждо изказване за самия актуален говорещ) се отличават с относително по-висока честота от първоличните употреби на конклузива и ренаратива, чрез които актуалният говорещ изразява, че или не е осъзнавал действията и ги преоткрива и/или преоценява в акта на комуникацията чрез собствено умозаклучение (а може и да не си ги спомня и да ги преоткрива чрез извод, заключение), или препредава чуждо изказване за себе си, при което често се появяват дубитативни нюанси.

Честотата на употреба на дубитатива в устната и писмената комуникация е зависима от факта, че вместо него могат да бъдат използвани преизказни форми с подходяща дубитативна интонация и/или лексикални показатели за съмнение, недоверие, отхвърляне на достоверността на предаваното чуждо изказване.

Очертаното място на дубитатива в рамките на евиденциалната глаголна категория в българския език, неговата парадигма, темпорални употреби и взаимодействие с категориите лице и число дават основание да се коригира мястото на българския език в типологическата класификация на езиците с евиденциална категория. Ако се използва терминологията на Александра Айхенвалд, може за българския език да бъде създаден нов тип C₄ с 4 елемента: *firsthand, inferred, reported, dubitative*.

Цитирана литература

Алексова, Красимира. 2005. За отношението омонимия – бипартиципиалност – бидетерминативност в българската глаголна система. В: Стоянова, Юлияна, Гергана Дачева, Неда Павлова, Надежда Михайлова, Владислав Миланов (съст.). *Littera scripta manet*. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д.ф.н. Василка Радева. София: Университетско издателство “Св. Кл. Охридски”, 2006, 439-456.

Алексова, Красимира. 2015а. Употреби на дубитатива в съвременния български език. В: Александрова, Ирен, Йовка Тишева, Красимира Алексова, Мария Калинова, Николай Чернокожев, Петя Осенова, Ренета Божанкова (съст.). Филологическият проект – кризи и перспективи. Сборник доклади от международна научна конференция (24 – 26 април 2015). Велико Търново: Фабер, 297–314.

Алексова, Красимира. 2015б. Значение и форми на дубитатива в съвременния български език. В: Иванова, Диана, Красимира Чакърлова (съст.). Да (пре)откриваш думите. Юбилеен сборник, посветен на проф. д.ф.н. Вера Маровска. Пловдив: УИ „П. Хилендарски“, 35–48.

Алексова, Красимира. 2016. За какво говорят девиациите в употребите на дубитатива в българския език. В: Костова-Панайотова, Магдалена, Анжелина Пенчева, Дончо Георгиев, Любка Ненова (съст.). Светът е слово, словото е свят (сборник с доклади от юбилейна национална конференция с международно участие, посветена на 25 години Филологически факултет. 06.10-07.10.2016 г.). Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски”, 36–44.

Герджиков, Георги. 1984. Преизказването на глаголното действие в българския език. София: Наука и изкуство.

Герджиков, Георги. 1990. Развоят на индоевропейските езици към аналитизъм и някои всеобщи типологически зависимости. В: Съпоставително езикознание, 1990, кн. 4–5, 151–157.

Конедарева, Сенем. 2015. Евиденциалността в българския език – типологичен аспект. Автореферат на дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“. Благоевград. (<http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>)

Нинова, Галя. 2015. Генезис и семантика на адмиратива в български и албански. (Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“). <http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/bul/f8b3f924-96cd-4a8c-8c66-bae5030e0b00?tk=-LP5JJbNSoyMZrrlAw4LAAAAABcLyWN.pwxScCJG04C5IF-I4GoQkg>

Ницолова, Руселина. 2007. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. В: Храковский, Виктор, отг. ред. Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Санкт-Петербург: Наука, 2007, 107–197.

Ницолова, Руселина. 2008. Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Плунгян, Владимир. 2011. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва: РГГУ.

Търпоманова, Екатерина. 2015. Евиденциалност в балканските езици: български и албански. София: Издателска къща „Ни плюс“.

Aikhenvald, Alexandra. 2004. Evidentiality. Oxford: Oxford University Press.

Guenchéva, Zlatka. 1996. Le médiatif en Bulgare. In: Guenchéva, Zlatka (ed.). L’Enonciation médiatisée. Louvain–Paris: Editions Péeters, 1996, 47–70.

Gül, Demet. 2009. Semantics of Turkish evidential –(I)mİş. In: Sila Ay, Özgür Aydın, İclâl Ergenç, Seda Gökmen, Selçuk İşsever, Dilek Peçenek, (eds.) Essays on Turkish

Linguistics: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, August 6-8, 2008. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 177–186.

Lazard, Gilbert. 2000. Le médiatif: considérations théoriques at application à l'iranien. In: Johanson, Lars, Bo Uta. (Eds.). Evidentials: Turkish, Iranian and Neighbouring Languages. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 209–228.